

TÜRK EDEBİYATINDA BİRBİRİNE YAKIN ÜÇ KELİME: HİCİV, MEDİH VE HEZEL

*Zülküf KILIÇ**

ÖZET

Toplumsal eleştiriye dair edebiyat için eski şair ve ediplerin birçok kelime ve kavramı kullandıkları tespit edilmiştir. Fakat kişisel, nesnel veya toplumsal eleştiri içerikli edebiyat için özellikle hiciv, hezel ve medih gibi kavramların daha yaygın olarak kullanıldığı, konuyla ilgili diğer birçok kavramın bunlarla eş anlamlı yahut yakın anlamlar ifade ettiği ve topluca daha çok hiciv ana başlığıyla ifade edildiği görülür.

Bazen aynı bazen de farklı anlamları ifade eden bu üç kavramın sınırlarını belirlemenin bir hayli güç olduğunu başta belirtmek gerekir. Üstelik eski Arap, Fars ve Türk edebiyatlarında bunlar arasında kesin sınırların çizildiği de görülmemiştir. Yine de her birinin kendine has bazı özellikleri olduğu söylenebilir.

Klâsik Türk şiirinde şahıslar hakkında yapılmış eleştiriler çoktur. Şahıslar, fizikî yapıları, kılık kıyafetleri, mizaçları ve davranışları yönünden eleştirilmişlerdir. Makam ve meslek sahipleri görevlerini hakkıyla yapmadıkları için; toplum ve zaman ise ahlâkî, siyâsî ve iktisâdî bozulma yönünden eleştirilmiştir. Bu eleştiriler yapılırken bazen bir şahıs hedef alınsa da o şahıstan, yani tekten bütüne uzayıp yayılan bir eleştiri söz konusu olmuştur hep. Bu da, çoğunlukla hiciv, medih ve hezelle yapılmaktadır. Eleştirinin bu türlerinde merkeze tek bir şahıs alınmış olsa da o tek bir şahıs, bazen tek hedef değildir ve o şahıs genellikle bir tipi temsil eder ve bu şekilde o şahısla daha geniş bir kitlenin eleştirisi yapılmış olur.

Anahtar Kelimeler: Hiciv, medih, hezel, eleştiri, karşılaştırma

THREE CLOSELY RELATED CONCEPTS IN TURKISH LITERATURE: SATIRE, EULOGY, AND COMIC POEM

ABSTRACT

About social criticism in literature, it has been determined that ancient poets and authors used lots of words and concepts, but it is clear that especially the concepts like satire, comic poem and eulogy were widely used for the literature which deals mainly with the personal, objective and the social criticism. Lots of other concepts which

* Yrd. Doç. Dr., Bingöl Ü. Fen-Ed. Fak. Türk Dili ve Ed. Böl. El-mek: kiliczulkuf@hotmail.com

are related to the subject are synonymous have a close meaning with these, and they are expressed collectively under the main title of satire.

First, we have to state that it is rather difficult to determine the borders of these three concepts which sometimes have the same meaning, and sometimes have a different meaning. Furthermore, in the ancient Arabian, Persian and Turkish Literature we cannot see that there were absolute borders among these three concepts, but still it can be said that each one has a characteristic peculiar to the concept.

There are numerous criticisms about people in Classical Turkish poetry. People were criticized for their physical structure, clothes, character and behaviors. Officers and those who have a profession were criticized because they could not make the best of their duty; society and time were criticized in the sense of moral, political and economical corruption. While making these criticisms, although the target was one person, there has always been a criticism from that person towards the whole humanity. This is mostly carried out through irony, praise and burlesque. In these kinds of the criticism, although there is only one person in the center, that only person is sometimes not the only objective and that person generally symbolizes a character; thus, by that person a larger group is criticized.

Key Words: Satire, eulogy, comic poem, criticism, comparison

Giriş

Günümüzde genel anlamda “eleştiri” denilen tür, Klâsik edebiyatta farklı farklı kavramlarla karşılanmıştır. Eleştiriyle ilgili farklı kavramlar kullanılmış olsa bile bu kavramların birbiriyle olan yakınlık ve münasebetleri net olarak ortaya konmadan ve birbirleriyle olan yakın ilgileri kurulmadan bu kavramlar birbirinden farklı veya birbirlerine uzak kavramlar gibi algılanabilir. Medhiyeden sonra bir yerginin gelebilme ihtimali veya şaka yollu yapılan bir tehzil, bu iki kavramı hicve yaklaştırmış, ara ara hiciv potasında diğer iki kavramı eritse de medih de tehzil de “çok küçük ayrıntı” denilebilecek farklarıyla kendilerini ayrı, fakat hicivle beraber göstermiştir.

Gerek dünya edebiyatında gerekse Türk edebiyatında eleştirinin, bu bağlamda mizahın, hicvin yeri çok önemli olmuştur. Eleştiri ve eleştirinin uzantısı olan mizah şiirde, romanda, tiyatrodaki, gazetede, dergide, karikatürde, heykeltıraşta vb. kendini göstermiş, bu alanlarda gelişimini sürdürmüştür.

Türk edebiyatının ilk dönemlerinden itibaren hicivlere rastlanmıştır. Klâsik edebiyatta müstakil hicviyeler ve diğer bütün edebî türlerinde görülen eleştiri konuları, Halk edebiyatındaki taşlamalar ve geleneksel Türk tiyatrosunda Karagöz, Meddah, Ortaoyunu, Kukla, mizah, hicve yer veren türler olarak karşımıza çıkmıştır.

Hiciv, Medih ve Hezel

Arapların en eski şiir türü hicvidir. Bu şiirlerin kaynağı ve nasıl geliştiği hakkında kesin bir bilgi yoktur. Yalnız bu hicviyelerin, cahiliye dönemi insanları tarafından düşmanlarına karşı galip gelebilmek ve yaşamlarını rahat bir şekilde sürdürebilmek için ilahlarının huzuruna çıkıp okudukları ve bu hiciv türünü bu alanda kullandıkları da söz konusudur¹.

¹ Şevki Dayf, *El-Asru'l-Cahili*, Daru'l Ma'ârif, Kahire, 1982, s. 196

Bu bağlamda hiciv, Türkçeye Arapçadan geçmiş bir kelimedir. Hicv veya hiciv kelimesi, köpekleri ürkütüp kaçırmak anlamına gelen hec (هج) kelimesinden türemiş olup küfür anlamına gelir ve şiirdeki medhiyenin karşıtıdır.

Türk edebiyatına hiciv şeklinde girmiş olan hicâ kelimesi Batı dillerindeki satire kelimesinin karşılığı olarak kullanılmaktadır. Aristo'nun Poetika'sındaki komedia kelimesini İbnü Sina'nın el-hicâ şeklinde tercüme etmiş olması, Arap dilinde hicâ'nın, homour (mizah) kelimesinin anlamını da içine alan geniş bir kullanım sahasına sahip olduğunu gösterir².

Edebî bir terim olarak hiciv kelimesinin, ansiklopedilerde, edebiyat tarihlerinde, sözlüklerde birbirine benzer birçok tanımına rastlamak mümkündür.

Kavramın Türkçesini bulma çabaları, Eski Anadolu Türkçesinde de bulunan ve “zemmetmek, kötölemek, beğenmemek, hor görmek, çekiştirmek”³ anlamına gelen ve hicvin kavram alanı içinde değerlendirilebilecek anlama sahip bulunan “yermek” fiilinden “yergi” nin türetilmesine yol açmıştır. Ancak hiciv konusunda yazan kimi araştırmacılar, “yergi”nin hiciv kavramını tam olarak karşılamadığı kanısındadır⁴.

Türk dilinde hiciv, eski sözlüklerde “bir âdemi şi'r ile zemm ve şetm eylemek”⁵ olarak tanımlanmıştır. Bu tanım, Cumhuriyet sonrası yayınlanan ansiklopedik nitelikteki eserlerde de, aşağı yukarı aynı şekilde yer almıştır. Örneğin İslam Ansiklopedisi'nde “zemm ve kadhi ifâde eden nazım şekli... Bazen mütereddid bazen müstehzîdir ve küfürlü, hatta müstehcen olabilir.”⁶ şeklinde tanımlanan hiciv Atilla Özkırımlı'da “Bir kimseyi, bir nesneyi ya da yeri, bir inancı ya da düşünüş biçimini yermek, toplumun ya da düzenin aksayan, kusurlu yanlarını iğneleyici, alaycı bir dille eleştirmek amacı taşıyan manzum ürünlerin adı”⁷ olarak açıklanmıştır. Bu açıklama hicvin tek bir şahısla mukayyed kalmadığının, bir şahıstan hareketle bir tipin, kitlenin de eleştiriye konu edilebileceğinin göstergesidir. Nitekim Şeyhî, maddiyatçı tipleri eleştirirken bu eleştirisini tekten bütüne doğru, yani bir şahıstan –Kârun- o şahsı takip eden maddiyatçı tipi genel olarak eleştirmiştir.

Yâr ile olan hem-nefes ayş ol sürer âlemde bes
Mâl ile mülk etme heves Kârun'a bak Fağfûr'u gör
Şeyhî Gazel 74, 4.beyit

Bu tanımlar, Türk edebiyatında hicvin nasıl algılandığını özlü bir biçimde vermektedir. Bunlara göre “hiciv, insânlara yönelik bir saldırı aracı”⁸; hedef aldığı nesneyi yererek (zemm) veya küfür yoluyla (şetm) yıkmayı amaçlayan ve şiir şeklinde ifadesini bulan bir sanattır.

Hiciv, sosyal yaşantıya, kurumlara, âdet ve geleneklere, kişilere yöneliktir. Bunların menfî yönlerini teşhir etmek suretiyle aksaklıkların düzeltilmesini sağlamaya çalışır.

Batı kaynakları hicvin ilk örneklerinin, kişisel kusurlar üzerinde yapılan konuşmalar, insânların kötülüğünü isteyen bedduâlar, düşmanlara yönelik küfür ve hakaretler, olduğunu ve bunların zamanla edebî bir çehre kazanarak hiciv türünü ortaya çıkardığını belirtirler. Bu edebî türün en eski örneği olarak 11. yüzyılda yaşamış olan Romalı hiciv yazarı Lucilius'un bir nazmı gösterilir. Lucilius'un halefleri olan Juvenal ve Horace hiciv türünde eserler vermişler, hicivlerinde

² B. Fares, “Hica”, *İslam Ansiklopedisi*, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1993, C.XVI, s. 213

³ C. Dilçin, *Yeni Tarama Sözlüğü*, TDK Yayınları, Ankara, 1983, s. 243

⁴ F. Öngören, *Cumhuriyet Dönemi Türk Mizahı ve Hicvi*, İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1983, s. 138

⁵ *Kâmûs Tercümesi*, C.III, s. 954

⁶ *İslam Ansiklopedisi*, C.V/I, s. 453

⁷ A. Özkırımlı, *Türk Edebiyatı Ansiklopedisi*, C.III, s. 634

⁸ M. Apaydın, *Türk Hiciv Edebiyatında Ziya Paşa*, s. 11

nazik, yumuşak nükteli olan Horace'nin tarzına Horation, sert, öfekli ve merhametsiz olan Juvenal'in tarzına da Juvenalian adını vermişlerdir⁹.

Arap edebiyatındaki hiciv türünü "zemmi ve kadhi ifade eder nazım şekli" diye tanımlayan Bichr Fares,

"...hicâ'nın gayesi muhatabını alçaltmaktır; bizzat küfrün şiddeti iledir ki düşman tehzil edilmiş olur ve bu amel ve aksü'l'amel imtizacında, muhakkak sihri bir şeyler vardır. Velhasıl bu yapılan ve sonra tesir eden bir büyüdür."¹⁰ diyerek hicanın menşeyini sihir ve büyüye bağlamaktadır.

Müstakim-zâde Süleyman Sadettin *İstilahâtü's-Şi'riyye* isimli risâlesinde hiciv hakkında şu bilgiyi vermektedir:

"Hicv: Bir kimseyi nazımla zemme derler. Nesr olursa da hiciv denir. Nisbet olunan emrin vukû'ı var ise gıybet; ve eğer gayr-ı vâki' ise iftirâ'dır. "Asamena'llâhü ve iyyâküm an misli zâlik." Ühcü'l-müşrikîn hadîsi ziyâdatla mesturdur. Hassan'a hitaben vârid oldu. Mefhûmu bu ki "Ey Hassân sen ehl-i şirki hicv ü zemm eyle, Rûhu'l-kuds senin mâiyyetindedir."¹¹

Edebiyat Lügati 'nde hicvin edeb dairesinde olması gerektiği söylenir.

"Teşrih-i rezâil ve teşhîr-i erâzil için yazılan yazılardır. Mamafih bunlarda nezâhat-i beyâna ri'âyet zarûridir. Çünkü tarz-ı ifâde dâire-i edebi tecâvüz ederse âdetâ nazmen sövülmüş ve terzîl yerine rezâlet edilmiş olur."¹²

Hiciv hem manzum hem de mensur olarak yapılabilir. Fakat daha çok şiir türü olarak gelişmiştir.

"Kusur ve aybın teşrih ve teşhiri için yazılan şiirler hakkında kullanılan bir tâbirdir. Bu türlü nesir yazılara da o ad verilir. Birinin kusurunu ve aybını meydana koymak manasına gelen Arapça hecv'den meydana gelmedir."¹³

"Adı mevzundan alınmıştır. Bunların mevzûu birini, bir devri zemmetmek; onunla alay etmektir ki, hicvin manası da budur."¹⁴

Hicivde bazen açık ve kaba, bazen de kapalı ve zarîf bir alay, istihza, aşağılama ve hakaret vardır.

"Hiciv ve ondan türemiş olan hicviye terimleri, bir şahsı, bir topluluğu, bir fikri veya bir memleketteki kötü halleri, gülünç durumları, içinde istihza, tezyif ve tahkir bulunan bir eda içinde ortaya koyan edebî tür manasına gelir."¹⁵

Hicvi, mizahın bir dalı olarak görenler de bulunmaktadır. Bu düşüncede olanlar, kin ve nefretten kaynaklanan, muhatabını rezil etmek ve ondan intikam almak için söylenmiş olan hicivlerin de bulunduğunu ya dikkate almıyorlar ya da bunları hiciv olarak kabul etmiyorlar.

"Mizahın kolu olan bir edebî türün adı; bir kimseyi, bir fikri, bir âdeti, toplum memleket meselelerini idarede ve devlet işlerini yürütmekte görülen kusur ve beceriksizlikleri, açık veya

⁹ *Ancyclopedia Americana*, C. XXIV, s. 294-295

¹⁰ B. Fares, "Hica", *İslam Ansiklopedisi*, s. 473-474

¹¹ S. S. Müstakimzâde, *İstilahâtü's-Şi'riyye*, (Haz. Harun Tolasa), İstanbul, Ün. Fen-Edb. Fak. Türk Dili ve Edb. Dergisi, 1980-86 C.XXIV-XXV, s. 379

¹² T. Olgun, (Tahirü'l Mevlevi) *Edebiyat Lügati*, (Haz. Kemal Edib Kürkçüoğlu), İstanbul, 1973 s. 53

¹³ O. Z. Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul, 1983, C. I, s. 214

¹⁴ R. Nur, "*Türk Şiiri Hakkında Mütâlâlar VIII*", *Tanrıdağ Mec.*, S.15, s. 3

¹⁵ S. K. Tural, *Zamanın Elinden Tutmak*, İstanbul, 1982, s. 150

kapalı bir şekilde, yermek, alaya almak maksadıyla söylenmiş söz ve yazılara edebiyatta verilen ad.¹⁶

Bu tanımlarda görüldüğü gibi şahıs, kurum veya olayları konu olarak alan, şaka alay veya hakaret yoluyla bu konuyu teşhir eden bir edebî tür vardır. Bu türe Batı dillerinde *satire* Arapçada *hicâ* veya *hecâ*, Türkçede *hiciv* denilmektedir.

İnsan tabiatındaki düşmanlık, kıskançlık, nefret, hoşnutsuzluk, kırgınlık, kibir, istihza ve mizah duygularından kaynaklanan hiciv, ifade imkânı bulduğu dilin her türlü imkânını kullanarak, diğer edebî türlerle birlikte gelişmiştir.

Hicvin en büyük özelliği iğneleyici, alay edici, aşağılayıcı hatta küfür edici olmasıdır. Kusurları, kötü âdet ve alışkanlıkları ortaya çıkardığı için de tenkîdi bir analiz hüviyetini taşır. Amacı ifşâ yoluyla dile düşürmek ve rezil etmektir. Onun için ders vermek ve bir şeyleri düzeltmek için söylenmesi amacı, hicvin asıl söylenme amacı değil, hicvin teşhirciliği sonucunda musibetlerden ders alma yoluyla ortaya çıkan bir neticedir. Hicvin amacı insanları güldürmek de değildir. Ancak o, amacına ulaşmak için mizahı çoğu zaman vasıta olarak kullanmıştır.

Klâsik Türk şiirinde şahıslar hakkında yapılmış eleştiriler çoktur. Şahıslar, fizikî yapıları, kılık kıyafetleri, mizaçları ve davranışları yönünden eleştirilmişlerdir. Makam ve meslek sahipleri görevlerini hakkıyla yapmadıkları için; toplum ve zaman ise ahlâkî, siyâsî ve iktisâdî bozulma yönünden eleştirilmiştir.

Bütün milletler ve kavimlerde olduğu gibi İslâm milleti ve topluluklarının geçmişteki kültürel ve edebî birikimlerinde, medih ve diğer bazı edebî türler kadar popüler olmasa da hiciv, hezel ve mizah gibi eleştirel mahiyetteki yazılar önemli bir yer tutmaktadır. Görünüş itibariyle manzum olan kısmı heyecanlı, coşkulu denilen edebiyatın içinde yer alan ve diğer bir kısmı da düz yazı şeklinde oluşturulan hiciv ve mizah niteliğindeki bireysel ve toplumsal eleştiriyle ilgili edebiyat, içerik bakımından medhiyecilikle mukayese edilmeyecek ölçüde, içinde vücut bulduğu ortamın insânlarının bireysel ve toplumsal yapısını, ahlâkî durumlarını ve manevi değerlerini, zaaf ve eksikliklerini, hatta zaman zaman sosyo-ekonomik yapılarını ve siyasal gücü ellerinde bulunduran yönetici ve aristokrat zümrelerin tutum ve anlayışlarını daha realist biçimlerde yansıttığı için, ayrı değerler ifade etmekte ve geçmiş topluluklar hakkında bir hayli sosyolojik bilgiyi günümüze kadar taşımaktadır.

Medih/övgü ile hiciv/yerğinin tarihi, iyi ile kötü veya güzel ile çirkin kavranılan anlamlarının insân zihnine yerleştiği tarih kadar eski olduğu söylenebilir¹⁷.

Daha sonra Osmanlılarda da, başta bu işin ustası Nefî (ö. 1635) olmak üzere Nâbî (ö. 1712). Nedim (ö. 1730) ve benzeri birçok şair tarafından medhiyeciliğin devam ettiği anlaşılmaktadır.

Klâsik edebiyatta şairlerin dikkatlerini çeken en eski mevzuların başında medih ve hicvin geldiği görülür. Bunun başlıca nedeni ise, şairlik sanatının ilkin emir ve sultanların ihtişamlı saraylarında ilgi görmüş ve modern dönemlerdeki medya gibi eskiden şiirin iktidarların siyasî propagandası ve güç gösterisi için bir alet şeklinde telakki edilmiş olmasında aramak lazımdır¹⁸. Ayrıca şiiri ve sanatı menfaat aracı yapan şair ve ediplerin aç gözlülük hırsı ve övdükleri kişilerin bol ihsanları bu iki alanı zirvelere kadar taşıdı. Çünkü ortalama bir şair özellikle medhiyeci olanı, caize beklentisiyle şiir söylerdi ve umduğunu bulamayınca da (Araplarda Beşşâr ve Parslarda da

¹⁶ Türk Ansiklopedisi, C.XIX, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1971

¹⁷ H. Çiftçi, "Klâsik İslâm Edebiyatında Hiciv ve Mizah" Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, Erzurum, 1998, S.10, s. 139

¹⁸ H. Çiftçi, a.g.m., s. 140

Enverî'nin yaptığı gibi) hemen hicve başladılar. Çok defa da birbirine rakip belli çevrelerin şairleri de yekdiğerinin memduhlarını hicvetmede hiçbir sakınca görmezdi. Edebî konjektörde, bir şairin memduhu çok üstün ve iyi ise, rakibi memduhlar da o derece şairin gözünde aşağılık ve kötü olduğu anlaşılmalıydı¹⁹. Bu tutum bile, açık hicivler yanında beraberinde medhiyeler içinde de hicvin varlığını göstermektedir.

Aldıkları veya bekledikleri ödüller nedeniyle genelde medhiyeci şairler memduhlarının nitelik ve özelliklerini abartılı biçimlerde yücelterek anlatırlar. İyi bir medhiyeci kendi memduhu hakkında yepyeni bir şey söylemeliydi. Öyle ki, övülen sultan, vezir, emir, aristokrat veya kabile reisi, fizikî, ahlâkî ve manevî açıdan mükemmelliğin son uç noktasında yer alacak üstünlükte gösterilmeliydi; memduh küçük biri olsa bile, şair tarafından bütün dünyada cesaret, cömertlik, büyüklük, izzet, ilim, adalet, takva ve güç açısından eşsiz ve benzersiz bir kahraman, din ve devlet adamı olarak gösterilirdi²⁰. Hatta mübalağa hususunda çoğu şairlerin şiirleri dini sınırları bile aştığı, edebiyat tenkitçileri tarafından o dönemlerde bile vurgulanmıştır.

Nitekim sıradan bir medhiyeci şaire göre memduhın adalet eli kekliğin yuvasını şahinin pençesi ve kartalın gagası içinde yapardı; onun öfkesinin tesiri, suyu cehennem ateşine çevirirdi; evrendeki gezegenler, memduhın dizginini öperdi; dünyanın liderleri, onun üzengisini tutardı; kocaman bir ülkeyi tek bir süvari ile işgal ederdi; dergâhı küçük ile büyüğün, kısaca herkesin kiblesi idi²¹.

Ediplerin toplumla ilgili söyledikleri mukayese edilince, övgüye dair yazı ve şiirlerin sosyal ve siyasal ortamı ütöpik bir cennet olarak gösterme gayreti içinde oldukları; bireysel ve toplumsal eleştiri nitelikli hiciv, hezel mizah ve alay içerikli edebiyatın ise, geçmiş dönemler ve bu dönemlerde yaşayan insânların siyasal, sosyal ve kültürel yapılarıyla oluşturdukları düzen içerisinde halk ile yöneticilerin ilişkilerini daha farklı belki de övgüye dair şiir ve yazıların tam aksine daha gerçekçi bir biçimde ifade ettiği görülür. Başkalarını övmek kolaydır. Ancak birini yermek ve özellikle bu kişi örneğin sultan veya vezir gibi güçlü bir kimse ise, iş daha da güçleşir ve beraberinde birtakım riskler de getirir. Elbette açık hicivlerde bulunanlar az değildir. Bunların bir kısmı bedelini canlarıyla ödedikleri de bilinmektedir (Araplarda Beşşâr ve Osmanlılarda Nef'î gibi). Can korkusu veya toplumsal değerler, birçok hicivci ve mizahçı edibin takiye yapmasına neden olmuştur. Daha açık bir ifadeyle hâkim güce ve toplum geleneklerine karşı eleştirilerini açık bir şekilde dile getirmekten korkan halk ya da yazar kesimi, genelde çift anlam taşıyan, yeterince açık olmayan, güldürü niteliğini andıran ve bazen de ısırtıcı olan ifadelerle eleştirilerini dışa vurmak zorunda kalırlar.

Hiçbir zorunluluk olmadan sadece hicvi ve kaba ifadelerle eleştiri yöntemini amaç edinmiş gibi görünen ya da yazılarını bu seviyeye indirgemiş bulunan şair ve ediplerin varlığından da söz edilmektedir²².

Hicivci ve hezelci ya da günümüzdeki deyimle mizahçı yazarın izlediği eleştiri yöntemi her zaman olduğu gibi eski dönemlerde özellikle bir nevi diktanın hâkim olduğu zamanlarda çeşitli riskler ve tehlikelerle karşı karşıya idi. Nitekim edebiyat tarihinde övgüleri içerisinde kapalı bir tarzda memduhlarının adalet ve fazilete riayet etmelerini istemeleri neticesinde ağır cezalara maruz kalan şairlerin sayısının az olmadığı açıktır. Bu nedenle alay ve eleştiri silahıyla, halka zulmeden sorumsuz yönetici ve aristokratlarla savaşmak peşinde olan sosyal ve siyasal tenkitçi ediplerin işi bir hayli zor olduğu tahmin edilebilir. Çünkü bu tür yazarlar, devrinin güçlü yöneticileriyle karşı karşıya geldikleri için toplumsal isyana kalkışmak veya düzeni bozmak suçuyla suçlanabilirlerdi.

¹⁹ A. S. Levend, *Divân edebiyatı*, İstanbul, 1980, s. 543

²⁰ A. S. Levend, *Divân edebiyatı*, s. 511

²¹ T. Olgun, (Tahirü'l Mevlevî) *Edebiyat Lugati*, s. 85-86

²² H. Çiftçi, "Klâsik İslâm Edebiyatında Hiciv ve Mizah", s. 142

Bu ediplerden bazısının kendini deli göstermesi yahut eserlerinde müstehcen unsurlara yer vermesinin sırrının bir kısmı belki de bunda aranmalıdır.

Ayrıca mizahçı yazarların, diğer şair ve yazarlarda bulunmayan bir önemli özellikleri daha ortaya çıkmaktadır ki bu da kendilerinin realist olmalarıyla ilgilidir. Çünkü öbür meslektaşları şair ve yazarlar özellikle medhiyeciler, zorba yöneticilerin hâkim olduğu ortamları ve bu ortamlardaki mazlum ve cahil halkın içler acısı kötü ve karanlık trajedisini ters yüz edip dünyayı güllük ve gülüstanlık gösterirken, onların böyle bir kaygısı olmamıştır. Bu nedenle onlar her şeyi realitedeki şekliyle ortaya koymaya çalışarak, sonraki nesillere aktarmayı başarabilmişler. Bütün bunlar da cesaret ve yiğitlik ister²³.

Sözlük anlamı için “övgünün karşıtı olarak bir insânın veya bir hayvanın ya da nesnenin ayıbını saymak, kendisini kötülemek, yermek, ona sövmek, boş ve anlamsız söz söylemektir. Edebî ıstılah olarak anlamı, bir kimseyi incitmek, üzme, ısırma, yıpratma, gülünç duruma düşürmek amacıyla kendisine yönelik; söylenen alay, hakaret, küfür ve yerme içerikli şiir ya da düz yazıdır”. şeklinde yukarıda tarif ettiğimiz hicve karşılık hezel:

“Hezel (hezl)” ise, lügatte, ciddinin karşıtı olan şaka nitelikli yararsız ve saçma, hatta edebe ve ahlâka aykırı müstehcen söz anlamındadır. Edebî ıstılahta ise, neşe verici bir açıklama ve mazmunu içeren şiire veya meşhur deyimle mizahvari ve eğlendirici hikâyeye ve fikraya hezel denilir. Ciddi bir esere alayımı ve müstehcen bir nazire yazmak ya da onu gülünç hale sokmaya da hezel ya da tehzil denilmiştir. Bunun kaba olup olmaması fark etmez. Bazen de bu nitelikli sözlerle herhangi birisi yerilerek onun hakkında edeb ve ahlâka uygun düşmeyen sözler söylenir. Bu boyutuyla hezel, hicvin de kapsamına girmiş olur²⁴.

Toplumsal eleştiriye dair edebiyat için eski Müslüman şair ve ediplerin birçok kelime ve kavramı kullandıkları tespit edilmiştir. Fakat kişisel, nesnel veya toplumsal eleştiri içerikli edebiyat için özellikle hiciv, hezel ve tanz gibi kavramların daha yaygın olarak kullanıldığı, konuyla ilgili diğer birçok kavramın bunlarla eş anlamlı yahut yakın anlamlar ifade ettiği ve topluca daha çok hiciv ana başlığıyla ifade edildiği görülür.

Bazen aynı bazen de farklı anlamları ifade eden bu üç kavramın sınırlarını belirlemenin bir hayli güç olduğunu başta belirtmek gerekir. Üstelik eski Arap, Fars ve Türk edebiyatlarında bunlar arasında kesin sınırların çizildiği de görülmemiştir. Yine de her birinin kendine has bazı özellikleri olduğu söylenebilir.

Yukarıda anlatılan özellikleri nedeniyle bazı edebiyatçılar hezelin, küfür, yalan, sövgü ve hakaret gibi nitelikler içerdiğini kabul ederek onu, ahlâk dışı ve edebe aykırı saymışlar. Fakat bazılarının göre de, kötü hezelin yanında edebî değer açısından iyisi de olabilir. Nitekim Sâ’dî ve Mevlâna gibi şair ve yazarların söz konusu kavramı bazen şaka, saçma ve boş söz gibi olumsuz anlamlarda, bazen de toplum ve eğitim açısından gerçekleri, marifeti (doğru bilgiyi) ve belli hususları kapalı olarak içermesi nedeniyle olumlu anlamlarda kullandıkları görülür²⁵. Bununla birlikte günümüz yazarları hezelin bu son anlamı için çoğunlukla tanz kavramını uygun bulmuşlar ve onun, kendi içinde siyasal ve toplumsal bir gerçeği, mesajı, nükteyi ve eleştiriye barındıran mizah yahut alay olarak telakki etmişler.

Sonuç ve Değerlendirme

Görüldüğü gibi sınırları kesin belli olmayan bu kavramların içeriğine giren edebî yazı ve şiirler, bazen güldürü, bazen de hakaret nitelikli olmaları bakımından hiciv ve komedi kapsamına

²³ H. Çiftçi, *a.g.m.*, s. 144

²⁴ ÇİFTÇİ, “Klâsik İslâm Edebiyatında Hiciv ve Mizah”, s. 144

²⁵ ÇİFTÇİ, *a.g.m.*, s. 145

girmelerine rağmen, yine de her birinin kendine has bazı ayırıcı özelliklerinin olduğu söylenebilir. Hicvin arka planında hâkim olan esas unsur, genelde kişisel çıkar ve kindir. Dolayısıyla özellikle kişisel hiciv belli bir zaman ve mekânla sınırlıdır. Yerilen kişi ortadan kaybolunca ona yapılan hiciv de cazibesini yitirir ve artık kimse bu nitelikteki bir eseri okumak bile istemez.

Fatîn Dâvud Efendi, Sadâret Kalemî Kalfası Şeref Bey-zâde Rauf Bey'i eleştirmesinin sebebi olarak, onun kendisine pervâsızca sitem etmesini gösteriyor. Bu sözlerin hiçbirisine kulak asmamıştır, ama arkadaşları arasında gururu kırıldığı için intikam almak istemiştir:

Neyledim bilmem o har tab'a ki bir cürm ü hatâ
Düncü gün etti bana bin sitem-i bî-pervâ
Vâkı'a hiç birini etmedim ısga ammâ
N'ola şemşîr-i zebânımla edersen da'vâ
Etti namûsumu akrân arasında meksûr

Şöyle kim tûg-i zebânı edeyim amâde
Vereyim hırmî-i nâmûsumu cümle yâda
Haddini bildireyim hâsılı ol berbâda
Anlasın himmet-i şâ'ir ne imiş dünyâda
O dahî etmesin erbâb-ı kemâli menfûr²⁶

Hezel ise, kaba, müstehcen ve saçma sapan sözleri içermesi, içinde kelâmın iffetine riayet edilmemesi ve hakaret içerikli olması gibi nitelikleriyle, hicivle aynı ortak yönlere sahip olmakla birlikte, özellikle güldürü, müstehcen, kaba ve saçma sapan unsurları taşıması, onun en bariz niteliklerdendir.

Şâ'ir olup kişi söz söylemeğe ey Emrî
Bizdeki tab^c gerek sencileyin gül olmaz
Dâd-ı Hak'tır bu sühan her kişinin Bâkî-vâr
Tarz-ı eş-âri pesendide vü makbûl olmaz
Yürü var bulduğun ağaca kaçınma miskîn
Sen anun'çün götünü yırtar isen ol olmaz

Bâkî Kıt'a 11

Şular ki âdemîdir halk içinde yiyip içip
Nihâni yerde tekâzâ gelirse def eyler
Bu şimdi şâ'ir olanlar bir iki üç bed-baht
Nihâni yerde yiyip halk içinde sıçarlar

Necâtî Kıt'a 32

Medihte bir beklenti ön plandadır ve bu beklentiyle beraber gerek nazım gerekse nesir şeklinde, umumiyetle de nazım tercih edilerek memduhun övgüsü söz konusudur. Beklentilerin yerine gelmemesi veya bu yönde bir hayal kırıklığı akabinde eleştiriyi, yani hiciv veya tehzili getirebilir.

Ahmed Paşa'nın yazıp padişaha sunduğu "kerem" redifli kasîdesi ruh halini yansıtmaması bakımından olduğu kadar, padişahın büyüklüğünü göstermemesine ve acımasızlığına da sitem yollu ince bir eleştiridir:

Ekremü'l-halksın ey vâsîta-i ıkd-ı kirâm

²⁶ M: 558 (Seçme Gazeller ve Hicivler Mecmuası), Millet Kütüphanesi, Ali Emîri(Manzum) Ty. 558, vr. 16a., İstanbul.

Her le'im in sözün işitme budur şân-ı kerem
Kul hatâ kılrsa nola afv-i şehenşâh kanı
Tutalım iki elim kanda imiş kanı kerem
Umarım cürmümü gark etmeğe rahmet suyuna
Mevc-i ihsânın ile cûş ede ummân-ı kerem
Bir kara toprağım ihyâ-yı memât etmek için
Yağsa cûdun bulutundan nola nisân-ı kerem

Ahmed Paşa Kaside 20/ 26-29.beyitler

Bu üç kavramın birbirleriyle organik bir bağlarının olduğu açıktır. Gerek kişisel bir kinle yapılan hicivde gerek kabalığı, müstehcenliği veya güldürüyü içinde barındıran hezelerde ve gerekse de umduğunu alamamanın verdiği hayal kırıklığı ile kaleme alınan medihte ortak payda eleştiridir. Bu eleştirilerin aynı derecede olmamalarını doğuran üslûp ve söyleniş şekilleri de aralarındaki ince farktır.

KAYNAKÇA

- APAYDIN, Mustafa (2001), **Türk Hiciv Edebiyatında Ziya Paşa**, KB Yayınları, Ankara.
- ÇİFTÇİ, Hasan (1998), “Klâsik İslâm Edebiyatında Hiciv ve Mizah” **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, S.10, Erzurum.
- DAYF, Şevki (1982), **El-Asru'l-Cahilî**, Daru'l Ma'ârif, Kahire.
- DİLÇİN, Cem (1983), **Yeni Tarama Sözlüğü**, TDK Yayınları, Ankara.
- FARES, Bichr (1993), “Hica”, **İslam Ansiklopedisi**, C.XVI, MEB Yayınları, İstanbul.
- İSEN, Mustafa, C. KURNAZ (1990), **Şeyhî Dîvânı**, Akçağ Yayınları, İstanbul.
- İslam Ansiklopedisi** (1993), Millî Eğitim Basımevi, İstanbul.
- KÜÇÜK, Sabahattin (1994), **Bâkî Dîvânı (Tenkitli Basım)**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- LEVEND, Ağah Sırrı (1980), **Dîvân edebiyatı**, İstanbul.
- M. 558, (TY) **Seçme Gazeller ve Hicivler Mecmuası**, Millet Kütüphanesi, Ali Emîrî(Manzum) Ty. 558, vr. 16a., İstanbul.
- OLGUN, Tahir (Tahirü'l Mevlevî) (1994), **Edebiyat Lügatı**, (haz. Kemâl Edib Kürkçüoğlu), Enderun Kitabevi, İstanbul.
- ÖNGÖREN, Ferit (1983), **Cumhuriyet Dönemi Türk Mizahı ve Hicvi**, İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara.
- ÖZKIRIMLI, Atilla (1987), **Türk Edebiyatı Ansiklopedisi**, C.III, 4. Baskı, Cem Yayınları, İstanbul.
- PAKALIN, O. Zeki (1983), **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, C.I-III, İstanbul.
- ŞEMSEDDİN SÂMÎ (1902), **Kâmûs-ı Türkî**, İkdâm Matbaası, İstanbul.
- TARLAN, Ali Nihat (1992), **Ahmet Paşa Dîvânı**, Akçağ Yayınları, Ankara.
- TARLAN, Ali Nihat (1992), **Necâtî Beg Dîvânı**, Akçağ Yayınları, Ankara.
- TOLASA, Harun (1986), **(Müstakimzâde, S.Sadettin) “İstilahâtu's-Şi'riyye”**, İstanbul, Ün. Fen-Edb. Fak. Türk Dili ve Edb. Dergisi, C. XXV, İstanbul.

TURAL, Sadık Kemal (1982), **Zamanın Elinden Tutmak**, Ötüken Yayınevi, İstanbul.

Türk Ansiklopedisi (1971), C.XIX, MEB Yayınları, Ankara.

Türkçe Sözlük (1988), TDK Yayınları, Ankara.

Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (2005), C.30.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/3, Summer, 2012